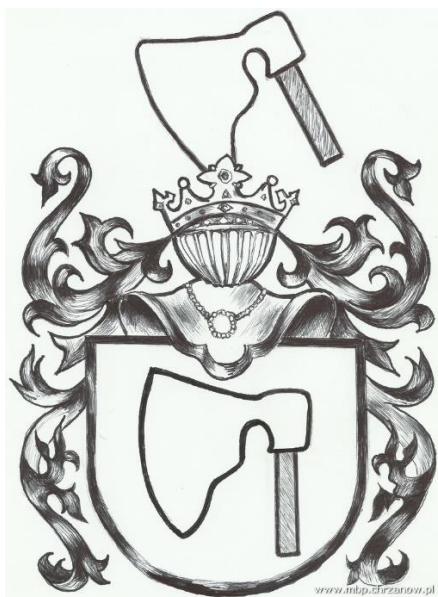

Z kart historii cz.1

Płaza to wieś o średniowiecznym rodowodzie wpisująca się w wyżynny krajobraz zachodniej Małopolski. Historyczny klimat Płazy tworzą zabytki, stare domy, układ przestrzenny, a zwłaszcza malownicze wąskie uliczki w najstarszej części miejscowości. Urzekają zwłaszcza domy i stodoły o kamiennych ścianach z tutejszego wapienia. Być może w czasach tworzenia się państwowości polskiej lub dawniej w obrębie Płazy istniało grodzisko – jego ślady możemy podziwiać w południowo-zachodniej części sołectwa przy granicy z Zagórzem. Znajdują się na nim resztki wału ułożonego z kamieni i ziemi. Czas powstania i historia grodziska nie są jednoznacznie rozpoznane, gdyż nie zostało ono przebadane archeologicznie.

Początki wsi są trudne do uchwycenia. Wiele wskazuje na to, że założono ją w drugiej połowie XIV w. i użyto przy tym wzorców tzw. prawa niemieckiego. Był to pewien szablon, wg którego lokowano wsie na terenie Polski od XII w. Zakładał on dokładne rozplanowanie osady, czyli podział na równe działki, czasami wyznaczenie miejsca pod kościół, centralny plac, siedzibę sołtysa, zostawienie dla wspólnego użytkowania niektórych łąk, strumienia itd. Jeszcze dzisiaj możemy odczytać średniowieczny układ wsi. Zwornikiem wsi był kościół parafialny. Pola jeszcze do czasów powojennej reformy rolnej dzieliły się wyraźnie na chłopskie, pańskie i kościelne. Do dzisiaj pozostało wiele nazw-reliktów takich jak: Skotnica, Księży Las, Pasternik, Łany, Role itd. Osadnicy otrzymali ok. 24 ha ziemi (tzw. łan frankoński), co starczało na zapewnienie zbiorów dla całej rodziny w ciągu roku, a czasem na osiągnięcie nadwyżki plonów, którą można było sprzedać. Granice Płazy prawie nie zmieniły się od czasów lokacji. Otwartym pozostaje pytanie czy ludność budująca Płazę była pochodzenia niemieckiego, czy też byli to osadnicy polscy, których osadzono tutaj na prawie niemieckim. Tutejsze ziemie były we władaniu potężnego i starego rodu Toporczyków (od herbu Topór), posiadających m. in. zamek Tęczyn. Prawdopodobnie któryś z nich założył Płazę. W 1376 r. wspomniany jest właściciel Stefan Płaza – to zarazem pierwsza wzmianka o Płazie. Miejscowi plebani wymieniani są w źródłach od roku 1398. Wtedy też właścicielem wsi był Stefan Płaza herbu Topór. W tym miejscu nasuwają się pytania o genezę nazwy „Płaza”. Na pewno nie jest to nazwa typowa dla wsi średniowiecznych wywodząca się w prosty sposób od właściciela (np. Radwan – Radwanowice), czy też od specyfiki miejsca (np. Zagórze). Wywodzenie nazwy od płazów, których duże ilości miały rzekomo natchnąć mieszkańców do wymyślenia nazwy wsi należy włożyć pomiędzy bajki. W języku staropolskim funkcjonowało bowiem inne słowo – „ziemiopłaz” używane odnośnie zwierząt pełzających, wijących się przy ziemi. Określenie „płaz” jest raczej młodsze od Płazy. Słusznym wydaje się szukanie genezy nazwy w dawnym słownictwie określającym tereny płaskie, płaszczyzny. W języku staropolskim termin „płaza” oznaczał płaską stronę, płaszczyznę, płytę, taflę.

Pierwotny kościół postawiono z drewna (wspomina o nim Jan Długosz w XV w.) w stylu gotyckim. W XVI w. powstaje nowa świątynia inspirowana renesansem. Prezbiterium i zakrystię zbudowano w 1541 r. za proboszcza Antoniego. Korpus oraz renesansową polichromię ukończono w 1576 r. z inicjatywy i za fundusze Tomasza Płazy. Prace współfinansował Jan Płaski wraz z dziedzicami Harmęskim i Radeckim. Pierwotnie przy kościele znajdował się cmentarz, przeniesiony na nowe, obecne miejsce w 1820 r.

W jakimś stopniu na życie mieszkańców w czasach średniowiecza i nowożytnych mogła oddziaływać bliskość ważnego zamku biskupów krakowskich – Lipowca w Babicach, Chrzanowa oraz jednego z wariantów ważnego traktu handlowego przebiegającego przez wieś, a łączącego Śląsk z Krakowem.

Płaza przez wieki była typową małopolską wsią z przewagą zajęć rolniczo-hodowlanych. Być może pojedyncze osoby zatrudniały się przy wydobyciu powszechnego na tym terenie kamienia używanego do budowy kościołów i zamków. Prawdopodobnie dziedziczna posiadłość sołtysa została wykupiona przez któregoś z właścicieli wsi i włączona do jego domeny. Dwór dziedziców mógł powstać w

miejscu chaty sołtysa. Wraz z rozwojem pańszczyzny (przymusowej i darmowej pracy dla szlachcica) w XVI-XVII w. życie włościan staje się coraz cięższe. Bardzo ograniczono wówczas możliwość opuszczania wsi, praktycznie zniknął samorząd – sołtys i sąd wiejski, któremu przewodził. Sądzenie i wymierzanie kar przejął dziedzic. Wieś traciła kontakty handlowe z Chrzanowem, który mocno podupadł w czasach wojen XVII-XVIII w. Chłopi zajęci pracą na polach szlachcica nie wytwarzali nadwyżek, które przynosiłyby im dochody. Nie kupowali wiele, a większość przedmiotów wytwarzali sami. Na skutek wzrostu ludności konieczne stało się zagospodarowanie terenów leśnych, nieużytków, wąwozów. W ten sposób powstawały przysiółki z kilkoma domami i małymi polami. Spis ludności przeprowadzony w 1791 r. wykazał w Płazie 663 mieszkańców.

W ciągu dziejów właściciele wsi zmieniali się jak w kalejdoskopie. Paradoksalnie, na wsi to częściej rodzina chłopska żyła w tym samym miejscu przez stulecia. Ziemiaństwo sprzedawało, kupowało, wydierżawiało majątki – stąd częste zmiany w płazińskim dworze. W 1629 wieś należy już do Mikołaja Koniępczolskiego, nazwisko Płaski przestaje pojawiać się w źródłach, a ród przenosi się w inne miejsce bądź wymiera tutejsza gałąź. Płazy nie ominął potop szwedzki, w trakcie którego obrabowano kościół ze sprzętów liturgicznych. Pod koniec XVIII w. rodzina Szembeków zbudowała murowany dwór (wcześniejsza, drewniana budowla niewiele różniła się od chat bogatych chłopów). W 1832 r., hr. Wincenty Szembek wznosił w tym samym miejscu pałac z ryzalitem pośrodku i wieżyczkami po bokach. Po Szembekach kolejnymi panami we dworze byli m. in.: Kazimierz Jadowski, książę Stanisław Jabłonowski, Rosenberg Lipińscy, Dawid i Jakób Glass, Józef Retinger. Czasem trudno w źródłach rozróżnić właściciela od dzierżawcy. W 1898 r. pałac zakupuje rodzina hr. Starzeńskich i posiada go do wybuchu II wojny światowej. W pierwszych latach XX w. przebudowy pałacu dokonuje znany architekt krakowski Zygmunt Hendel – od tego czasu pałac prawie się nie zmienił.

Po III rozbiore Polski w 1795 r. Płaza trafia do Austrii. W czasach wojen napoleońskich, w 1809 r., zostaje przyłączona do Księstwa Warszawskiego. Po klęskach Napoleona I i związanego z nim księstwa, na mocy Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. powstaje maleńkie autonomiczne państewko Rzeczpospolita Krakowska, które obejmuje swoim zasięgiem także Ziemię Chrzanowską z Płazą. Dla wielu miejscowości zaistniała wówczas szansa na rozwój gospodarczy i kulturalny. W niektórych majątkach przeprowadzano oczyszczanie chłopów i likwidowano pańszczyznę. Tworzono plany uporządkowania miast i zakładano nowe szkoły – m. in. w Płazie. Niestety, w 1846 r. na skutek nieudanego powstania, Rzeczpospolita Krakowska zostaje wchłonięta przez Cesarstwo Austriackie i w ten sposób Płaza po raz drugi trafia pod panowanie Habsburgów. Ściślej rzecz biorąc do 1918 r. powiat chrzanowski należał do Wielkiego Księstwa Krakowskiego tworzącego wraz z Galicją prowincję koronną.

Ważnym przełomem w stosunkach gospodarczych panujących na wsi było uwłaszczenie chłopów przeprowadzone w 1848 r. Władze austriackie bojąc się wrzenia ludowego podczas wiosny ludów nadały chłopom użytkowaną dotychczas ziemię na własność i zlikwidowały różne obowiązki na rzecz dworu. Niestety uwłaszczenie pociągnęło za sobą także ujemne skutki, gdyż nie zapobieżono możliwości dzielenia majątków chłopskich, co skutkowało niesłychanym rozdrobnieniem ziemi uprawnej i powstaniem tak małych pól, że nie wystarczały one do wyżywienia rodziny. Od momentu utworzenia Austro-Węgier w 1867 r. aż do końca I wojny światowej Płaza była częścią Austrii. Mimo, iż etnicznie, kulturowo i

administracyjnie Płaza zawsze była związana z Ziemią Krakowską, to bliskość Górnego Śląska nie pozostawała bez wpływu na tutejszą kulturę – zwłaszcza od momentu szybkiego rozwoju przemysłu w XX w.

W XIX w. wieś kilkakrotnie nawiedzała epidemia cholery – w latach 1831, 1855, 1873. Zmarłych chowano na specjalnym cmentarzu w pobliżu przysiółka Wapiennik. Obecnie na tym terenie znajduje się kamieniołom, a szczątki osób przeniesiono na cmentarz parafialny.

Prawie zupełnie zapomnianym zjawiskiem jest rozwój wydobycia kamienia wapiennego i działanie pieców polowych do jego wypalania na wapno budowlane w II połowie XIX w. Jak grzyby po deszczu w Płazie i okolicy powstawały wówczas mini kamieniołomy, a przy nich dymiły piece, których na mapie z 1878 r. można naliczyć aż 13! Wielu mieszkańców oprócz rolnictwa trudniło się zatem pracą przy produkcji wapna, co zapewne wiązało się ze wzmożonym ruchem budowlanym i wypieraniem drewna przez kamień. W XIX w. działał w Płazie drewniany wiatrak w typie koźlaka stojący na szczycie Płaskiej Góry. Do lokalnych mini-przedsiębiorstw można zaliczyć także należący do dziedziców wsi browar na Siemocie widoczny na mapach w I poł. XIX w.

Autor tekstu: Stanisław Garlicki

Źródła ilustracji:

1. Rys. Mirosław Dudek
2. Fot. Stanisław Garlicki
3. Projekt Z. Hendla, cyt. za "Architekt", nr 9, 1905 r., tab. 44.
4. Fot. Stanisław Garlicki
5. Fot. Stanisław Garlicki
6. Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. N.K. Chrz. 256